

УДК 130.2

КОМФОРТ ЯК "ЗАПОБІЖНИЙ КЛАПАН" ЦИВІЛІЗАЦІЇ

ІННА КУЗЬМІЧЕНКО,*старший викладач кафедри філософських і гуманітарних дисциплін
Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля, м. Рубіжне*

У статті розглянуто феномен комфорту, його онтологічні та аксіологічні властивості. Звернено увагу на опозиційні стосунки ризику й комфорту. У якості носія медіаційного потенціалу, провідника й джерела культури запропоновано образ героя, наслідування якому є поштовхом для бажання й спроможності особистості вийти за межі зони комфорту.

Ключові слова: цивілізація, культура, комфорт, зона комфорту, ризик, герой, жертва.

Постановка проблеми. У перелік фундаментальних цінностей техногенного суспільства епоха постмодерну внесла свої корективи - набув величезної ваги комфорт зі своїми одвічними "супутниками": прагненням матеріального достатку, престижу, гонитвою за речами.

Свого часу Станіслав Лем виніс вердикт: "Сучасна цивілізація: обмін цінностей на зручності". Дійсно, сучасна людина через свою неусвідомлюваність, інфантильність, бажання полегшити життя будь-якою ціною, непереможно прагнення комфорту перетворює саму себе на пасивний об'єкт дії ворожих по відношенню до неї впливів, що нав'язують свої правила гри і тим самим руйнують її моральні якості, світогляд, навіть фізичне тіло.

Консьюмеристське (споживацьке) суспільство - це суспільство комфорту, що позбавляє людину духовності, і це змушує її відчувати себе нещасною, свідомо не помічати чужих страждань і болю, уважати відчуття самотності й відчуження нормою, ставати заручницею своїх потреб - природних, але доведених до крайнощів.

Воістину, комфорт став останньою пасткою цивілізації, яка "...є безкінечне вдосконалення способів вбивства й самогубства, це - вдосконалення технології смерті, замасковане красою ... усіялого полегшення життя, коли комфорт стає самоціллю" [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У рамках дослідження автор базується на працях таких видатних учених, як: А. Альгін, В. Бичков, М. Гайдег'гер, Т. Григор'єва, В. Дієв, В. Ісаєв, Д. Канеман, Ю. Карякін, Д. Кейнс, В. Лебедько, К. Левін, Х. Ліврага, М. Мамардашвілі, А. Маслоу, С. Строев.

Формулювання мети статті. У запропонованому дослідженні робиться спроба з позицій філософської рефлексії розглянути феномен комфорту, а також можливість подолання його обмежуючих для духовного й особистісного зростання людини механізмів. Теоретико-методологічну базу дослідження складає поєднання системно-структурного й синергетичного підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба людини в комфорті є екзистенціальною (за

А. Маслоу) і стоїть на одному щаблі з безпекою існування, постійністю умов життя. Прагнення до комфорту є природним для людини, невід'ємною частиною її мотивації, більше того - це генетично сформована потреба, що позиціонується як один з інструментів виживання людини як виду. Але в сучасному суспільстві ця потреба настільки неправомірно перебільшена, що іноді навіть перевершує людський інстинкт самозбереження.

Треба зазначити, що комфорт не є щось зовнішнє, це не оточення з приємних речей або подій, - це чуттєве віддзеркалення задоволеності базових потреб особистості: почуття задоволення, відсутність страху тощо. Тобто більш правильно було б говорити не "комфорт", а "відчуття комфорту" - чуттєве, емоційне ставлення людини до буття "Тут і Зараз".

Комфорт сучасної людини в більшості своїй асоціюється з грошима ("зв'язуючою ланкою між потребою і предметом"), завдяки яким вона може придбати собі зручну квартиру, сучасний автомобіль, статусний відпочинок тощо - усе те, що так наполегливо "рекомендує" реклама. Але насправді людина потребує тільки певного роду емоційних відчуттів і станів. І матеріальні товари потрібні тільки для того, щоб ці відчуття й стани отримати: відчуття захищеності від володіння квартирою, відчуття розслабленості й комфорту від відпочинку на морському узбережжі... Щастя людини ототожнюється з комфортом і стає в залежність від рівня споживання.

Особливістю вищезазначених відчуттів є їхня короткочасність, вони потребують постійного "прирощування", - таким чином потреби людини зростають. Чим більше людина "прирощує", тобто намагається досягти душевної рівноваги через фізичний комфорт, задовольнити свої потреби, тим більше ці потреби ростуть, перетворюючись іноді на справжню наркотичну залежність. Ця безкінечна гонитва "по колу" перетворює життя особистості на ефемерну боротьбу, фінал якої чудово описав О. Пушкін у казці про бабу, що побажала стати володаркою морського, але була примушена задовольнитися розбитим коритом.

Хорхе Анхель Ліврага вважав, що людині нав'язується потреба в зайвому комфорті, щоб прибор-

кати її прагнення до свободи: "... суспільство комфорту затуманує наш розум, нав'язує нам помилкові потреби, переконує нас у тому, що нам життєво необхідні якісь предмети, перебільшуючи їхню цінність. Ці помилкові потреби пригнічують людину, позбавляють її можливості вибору, позбавляють незалежності; ... У нас віднімають право на нашу долю внутрішньої свободи" [2].

Для позначення меж визначеного об'єкта дослідження (комфорту) та з метою більш детального вивчення механізмів його функціонування будемо використовувати термін "зона комфорту" (далі без лапок) як назву психічної системи особистості, що передбачає динамічну взаємодію з навколишнім світом та має здатність до трансформації, у тому числі й за типом біфуркації.

Зона комфорту - це одна з граней життєвого простору особистості, що дає відчуття безпеки, це стан душі, у якому людина може дозволити собі діяти "механічно", у колі звичних патернів поведінки. У цій зоні час і простір структуровані у відповідності з мотиваційно-потребнісною та ціннісно-орієнтаційною системами особистості, змістовіальні структури самодостатні та стабільні (асоціативно згадується людина-машина Гуржєєва). Постійне перебування особистості в комфортній зоні О. П'ятигорський називав профанічним, звичайним, буденним, нецікавим.

У зоні комфорту немає виклику, немає перемог, але й немає ситуацій, що фруструють особистість. Тут у людини існує запас досвіду, знань, умінь, навичок, що дозволяє проструктурувати змістовіальні поле й при цьому не зустрічатися з нерозв'язними ситуаціями. "Розумний у гору не піде, розумний гору омине" - саме такою є стратегія життя в зоні комфорту особистості як складної системи, що прагне до гомеостазу. Завдяки прийняттю життя "тут і зараз", зоною комфорту стає все, що людина відчуває.

Особистість у своїй зоні комфорту перебуває в бездіяльності по відношенню до всього нового: до нового досвіду, до нових знань, до всього, що може викликати найменший дискомфорт. В. Ісаєв, розглядаючи реальність людини в ракурсі її відносин із цивілізацією та культурою, зазначає: "... людина, яка йде в цивілізацію за своїми потребами, може там звити собі затишне гніздечко або спорудити замок навколо свого егоїзму й спокійно обходитись без душевної бурі та тривоги, якими їй постійно погрожує культурний простір" [3, с. 96]. На думку автора, це дуже влучний опис особливостей зони комфорту.

Треба зазначити, що принцип гомеостазу, про який було згадано вище, виявляється сліпим до таких феноменів людини, як творчість, спрямованість до цінностей і сенсу. У біології проти теорії гомеостазу виступав Фон Бергаланфі, у психології Олпорт, Маслоу, Шарлотта Бюлер [4], яка висувала розуміння людини, "життя якої має спрямованість, або, іншими словами, мету. Ця мета - надати життю сенс. Людина... хоче створювати цінності"... [5]. Тим паче відомо, що будь-який організм, штучно позбавлений тиску з боку довкілля, необхідності захищатися, боротися, утрачає життєздатність і гине набагато раніше того організму, який, здавалося б, "втрачає" себе в постійному русі, пристосуванні й боротьбі з несприятливими умовами. Але людина своїм

крокуванням у цивілізацію комфорту поступово знищує в собі й цей механізм природної еволюції.

Перебування в зоні комфорту, як ми вже відмічали, дарує людині автоматизм, технологічність, репродуктивність мислення ("Ординарність - бич цивілізації" [6]): особистість усе краще вирішує звичні (життєві, особистісні, професійні) задачі, бо їй гарантована стабільність та успіх у виконанні знайомих операцій. З одного боку, економія часу, зусиль, мислення, але, якщо нічого не змінюється, незабаром починаються зворотні деградаційні процеси: спочатку людина "економить" мислення, живучи звичним способом, потім починається уникання нових задач..., бо "не комфортно". Цей процес є звуженням зони комфорту й зумовлює прояв її пластичності як системи.

З позицій психології розширення зони комфорту (при активній взаємодії особистості з навколишнім середовищем, людьми, пізнанні нового, навчанні) - це своєрідна експансія свідомої частини психіки на території несвідомого, "відвойовування" в нашого несвідомого нових "територій". Коли ж людина усвідомлює небезпеку "застрягання" в зоні комфорту, то сама система вмикає внутрішні механізми розвитку й розширення самої себе. Але якщо людина може дозволити собі перебувати в подібній зоні тривалий період часу, її чекає стрімка деградація, тобто тенденція до звуження зони комфорту - це регресія. [7].

Сам собою напрошується висновок - треба розширювати зону комфорту, до чого й закликають престижні психологічні тренінги. Закликають, дають технологічну схему "як" і навіть обіцяють як результат творчий порив, "відчуття життя", усілякі духовні й матеріальні блага.

Але "розширення зони комфорту" не приносить людині відчуття щастя або приносить його на короткий термін і є черговою ілюзією, бо відбувається лише в цивілізаційному полі. Навіть назва процесу говорить сама за себе.

Зона комфорту, фігурально висловлюючись, це запобіжний клапан цивілізації, який не дає людині вийти в простір культури, долучитися до трансцендентного, до істинного.

Звісно, цивілізація - це даність, це єдиний простір, у якому людина може задовольнити свої найперші потреби, і хочемо ми чи ні, ми існуємо в цивілізаційному полі, але, як зазначає В. Ісаєв, "людина як істота, наділена волею, може або обмежити свій світ світом цивілізації й знаходити в ній і спокуси, і задоволення, або свідомо формувати в собі негативне ставлення до цивілізації й шукати щастя за межами цього простору...", далі автор наголошує: "У людини є дар бути особистістю, мати волю. На основі цього дару людина, не залишаючи простору цивілізації, може вийти в простір культури" [3, с. 50-51], який, згідно зі словами українського філософа Ф. Лазарева, "...є істинна обитель Homo sapiens, є початковий простір виробництва людського в людині" [8].

І саме вихід особистості за межі зони комфорту ми вважаємо виходом особистості в межах знаходження в просторі цивілізації в простір культури, де діє логіка вічності, безмежності, подолання смерті.

Що ж стає поштовхом, імпульсом, мотивом для подолання особистістю своєї зони комфорту? На

думку Х. Лівраги, це ризик, який "відкриває нам архетипи творення, нові горизонти, нові контакти. Це прагнення якимсь алхімічним чином відновлює в нас внутрішні сили, народжуючи новий тип особистості..." [2]. Тобто, комфорт, будучи гарантом безпеки особистості, вступає в протистояння з категорією "ризик" ("розумний в гору не піде...").

Як не дивно, слово "ризик" буквально перекладається як "скеля", і це символічно: у ситуації ризику для особистості, з одного боку, можливе падіння, нездійснення задуманого, з іншого - відкриття нових горизонтів і нових можливостей. І навіть якщо людина, ризикнувши, не досягла поставлених завдань, вона набула досвід.

Ризик дозволяє людині вийти за межі певної логіки, нарatively, долучитися до трансцендентного, вийти за межі зони комфорту. У ситуації ризику відчуття і переживання, як правило, загострені й володіють великим зарядом та інтенсивністю, і протягом усього часу здійснення ризикованої дії людина знаходиться всередині ситуації, іншими словами відбувається гайдеггерівське "буття тут" [9]. Це робить ризик одним із найпотужніших екзистенціалів. Сенс існування (за Гайдеггером) усвідомлюється в пограничних ситуаціях, на межі життя і смерті. Тут людина усвідомлює кінець свого буття. Але в неї є вибір: або втеча від смерті у світ буденного життя, що - несправжнє буття, або прийняття екзистенціальної перспективи й життя з урахуванням свого кінця. Саме усвідомлення особистістю свого кінця, дослідження меж людського буття є необхідною умовою для виходу за межі свого способу існування, для можливості перевищення людського статусу, вихід за межі буття людини, подолання людського в людині, трансцендування [10].

Підсумовуюче вищезгадане, треба зазначити, що вихід особистості за межі зони комфорту є усвідомленим ризиком, життям із "урахуванням свого кінця", подоланням страху смерті.

У кожній людині, що йде на ризик (навіть у повсякденному житті), є щось від героя, бо герой, у першу чергу, - це той, хто ризикнув діяти по-своєму, змінити існуючий шаблон поведінки. Герой є уособленням ризику, без них людство не має ні масштабу, ні сили, ні висоти. Сучасне суспільство потребує героїчних діянь, героїчних образів, бо на сьогодні воно характеризується амбігументністю цінностей та ідеалів. І замість гідного наслідування образу героя, за візирець сучасна молодь обирає образ кумира (у розумінні кумира як людини, що уособлює швидкий успіх у житті, як правило, без оцінки того, як цей успіх було досягнуто), нав'язаний масовою культурою.

Герой (від грецьк. *neros* - напівбог) - містична або реальна особистість, що символізує своєю минулою або дійсною соціальною роллю, або вчинками важливі аспекти цінностей тієї або іншої культури. Першу спробу соціально-філософського висвітлення проблеми трансформації поняття "героїчного" було здійснено Д. Віко у VIII ст. Увагу до проблеми героїчного привертав Г. В. Ф. Гегель. Герой Ф. Ніцше володіє здатністю піднятися над натовпом з метою досягнення особистісно визначених цілей. Відповідно до марксистської філософії, герой - це особистість, яка характеризується самопожертвою в ім'я

соціальних ідеалів. Велике значення проблемам героїчного надавали й екзистенціалісти.

Розглянемо докладніше архетип героя. Термін "архетип" у цьому контексті був уведений у науковий обіг швейцарським ученим К. Юнгом, згідно з яким, - це несвідомий культурний колективний прототип, універсальна матриця соціокультурної поведінки, а також фундаментальна структура психіки, що є, за своєю суттю, трансперсональною, позачасовою і має постійний вплив на творчість, діяльність, поведінкові акти людей, мас, суспільних систем [11]. Тобто архетип - це, так би мовити, біогенетичний, несвідомий спосіб збереження й передачі соціокультурної інформації.

Архетип героя (безсмертний архетип), на думку Й. Штайрера, найбільш відомий і розповсюджений у світі. У міфології герой представляє сили космосу, що протистоять силам хаосу й установлюють рамки культури. Герой - це образ бога (часто - син того або іншого божества) серед людей, що втілює його творчий і спокутний аспекти: "Герой, непохитний і самотній, наділений надлюдськими силами, йде своїм шляхом, перемагаючи всіх ворогів, завойовуючи захоплення і вдячність оточуючих і знаходячи, кінець-кінцем, безсмертя. Він нікому не підпорядкований, реалізує колективну мрію про владу і свободу, самодостатній, самобутній навіть у своїх фантазіях, могутній і сильний. Герой завжди грандіозний" [12]. Він є своєрідним лемінальним персонажем, унікальною індивідуальною здатністю якого є здатність знаходити серединну область між світлом і темрявою, думкою і відчуттями, свідомістю і несвідомим. Герой несуть у собі посередницьку, медіаторну функцію, сутність якої полягає в знятті протиріч, знаходження між світлом сакральним, божественним і профанним, людським [13].

Однією з характеристик героя є офірування, самопожертва. У суспільстві максимізації комфорту зараз у всій повноті відкривається сенс знехтуваного принципу жертви: "Заперечення смерті й крові в ім'я комфорту й особистого благополуччя з неминучістю заперечує і всякий сенс життя, отже, і саме життя. Опір смерті є початком трагедія індивідуального буття, бо сенс цього опору полягає саме в його приреченості. Спроба ж уникнути цієї трагедії, уникнути вічної і безперестанної боротьби, що "сточує" життя, виключити все, що вимагає офіри й зусилля, веде до смерті набагато швидшим, хоча й непомітним шляхом" [14].

Образ героя - це уособлення, персоніфікація мрії пересічної людини вирватися за рамки буденного, жити повним життям, подолати свою зону комфорту, а значить, подолати смерть, не заперечуючи її.

Цивілізація комфорту, яка стала запереченням всього, що йде всупереч інтересам життя: перенапруження, важкої самовідданої праці, будь-чого, що передбачає принесення людиною в жертву комфорту, - із неминучістю вироджується в цивілізацію смерті - цивілізацію контрацептивів, абортів, знеболення та ін.

Комфорт переключив у людині спрагу до Життя, переключив м'яко, лагідно, майже непомітно. Але десь у глибині душі болем відгукуються слова Олдоса Хакслі: "Не хочу я зручностей. Я хочу Бога, поезії, справжньої небезпеки, хочу свободи, і добра, і гриха" [15].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

Резюмуючи вищерозглянуті конотації, треба наголосити на таких аспектах:

По-перше, смерть у своїй природній формі, від якої відчувається особистість, перебуваючи в зоні комфорту (або розширюючи її) цивілізованого суспільства, повертається в збоченій прискореній формі: у наркотичній та алкогольній залежності, оніоманії, збочених задоволеннях, кризі безсенсності, депресії, девіантній поведінці тощо.

По-друге, про існування зони комфорту з її механізмами й характеристиками ми можемо говорити лише в рамках цивілізації, у просторі культури її просто не існує. Вихід людини, існуючої в реальності цивілізації, у простір культури як простір справжнього, реального людського буття здійснюється як вихід за межі зони комфорту за допомогою вольового імпульсу (імперативу) та за умови прийняття особистістю ризику як механізму долучення до трансцендентного.

По-третє, сучасна цивілізація комфорту виключає із життя героїчний вчинок, пожертву, тоді як простір культури, наділений вищими цінностями, дисциплінує тіло й розум, і тому "влаштовує" життя так, щоб воно в кожен момент було готове до зустрічі зі смертю. Образ героя у своєму архетипічному прояві впливає на творчість, діяльність, поведінкові акти людей як провідник і джерело культури, як носій генетичної інформації, і тому, на нашу думку, наслідкування його (й обов'язкове "прищеплення" підростаючому поколінню) є значним і відчутним "поштовхом" для бажання й спроможності особистості долати межі зони комфорту, а значить, утверджувати історичне майбутнє людини культурної - Homo Cultures, що втілює "повноцінність" людської природи, здатної знайти й реалізувати відповіді на виклики сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карякин Ю. Ф. Достоевский и Апокалипсис / Ю. Ф. Карякин - М. : Фолио, 2009. - 704 с.
2. Ливрага Х. А. Общество комфорта и философия риска / Х. А. Ливрага // Новый акрополь. - 2003. - № 1 (34) [Елект-

ронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.newacropolis.ru/magazines/1_2003/Obshestvo_komf_i_fil.

3. Ісаєв В. Д. Реальність людини / В. Д. Ісаєв. - Луганськ : Глобус, 2006. - 136 с.
4. Buhler C. Some Observations on the Psychology of the Third Force / C. Buhler // Journal of Humanistic Psychology. - 1965. - № 5. - С. 54.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. - М. : Прогресс, 1990. - С. 54-69.
6. Фаулз Дж. Коллекционер / Дж. Фаулз ; [пер. И. Бес- смертная]. - М. : Вагриус, 2000. - 376 с.
7. Саторин И. Зона комфорта / И. Саторин [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://progressman.ru/2011/04/cage/>.
8. Лазарев Ф. В. Вселенная культуры: стратегемы и ценности / Ф. В. Лазарев, Б. А. Литтл. - Симферополь : СОНАТ, 2005. - 192 с.
9. Ерофеев Т. Философия риска и архетипы риска / Т. Ерофеев, В. Лебедько // Архетипические исследования. - 2011. - № 3 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.kafedramtai.ru/almanac/403-tikhon-erofeenko-vladislav-lebedko-philosophy-of-risk-and-risk-archetypes.html>.
10. Гурин П. С. Маргинальная антропология / П. С. Гурин [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/library/margin/index.html>.
11. Беовульф ; Старшая Эдда ; Песнь о Нибелунгах : [средневек. эпос]. - М. : Художественная литература, 1975. - 751 с.
12. Штайрер Й. Харизма руководителя и управленческие архетипы / Й. Штайрер // Проблемы теории и практики управления. - 2001. - № 4 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/17_4_01.htm.
13. Васильев Ю. Ю. Бинарная оппозиция "живое - мертвое" в русской традиционной культуре : на материале отечественного фольклора : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Юрий Юрьевич Васильев. - М., 2010. - 194 с.
14. Строев С. А. Цивилизация комфорта против мира жертвы / С. А. Строев [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://russoc.kprf.org/News/0000790.htm>.
15. Хаксли О. О дивный новый мир / О. Хаксли. - М. : Тера- книжный клуб, 2002. - 620 с.
16. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. - М. : АСТ : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. - 761 с.
17. Хайдарова Г. MEDIUM боли / Г. Хайдарова [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/khaydarova_pain/.

I. Kuz'michenko

COMFORT AS "SAFETY-VALVE" OF CIVILIZATION

The phenomenon of comfort is considered, his ontological and axiological properties. Paid regard to opposition relations of risk and comfort. As a transmitter of middle potential, explorer and source of culture appearance is offered of hero an inheritance of which is a shove for a desire and possibility of personality to go out outside the area of comfort.

Key words: civilization, culture, comfort, area of comfort, risk, hero, victim.

© I. Кузьміченко

Надійшла до редакції 10.01.2012

№ 1 (115) січень-лютий 2012 р.